

QARAQALPAQ MILLIY SAZ ÁSBAPLARI

Tilepbergenov A.A.

Ózbekstan mámleketlik konservatoriyası Nókis filiali

atilepbergenov9@gmail.com

Ilmiy másláhátshi: Abatbaeva R.

Annotaciya: Jer júzindegi hárbir xalıqtıń ózine tán bolǵan mádeniyatı, kórkem óneri hám úrp-ádetleri bar. Olardıń biri-birine jaqın yamasa ózgeshe bolıwı xalıqlardıń házirgi hám tariyxıy jaylasqan aymaqlarına baylanıslı boladı. Orta Aziya xalıqları eski dáwirlerden berli biri-biri menen qarım qatnasta bolıp kelgenlikten olardıń mádeniyatı, kórkem óneri hám úrp-ádetleri basqa xalıqlarǵa qaraǵanda ádewir jaqın bolıp keledi. Biz bul maqalamızda Qaraqalpaq milliy sazları, olardıń kelip shıǵıw tariyxı, texnikalıq múmkinshiligi hám búgingi kúndegi qaraqalpaq kórkem óneri hám mádeniyatında tutqan ornı haqqında sóz etemiz.

Gilt sózler: milliy, saz ásbap, orkestr, ansambl, muzıka, ses kólemi, tar.

Аннотация: Каждая нация на земле имеет свою культуру, искусство и обычаи. Близки ли они друг к другу или различны, зависит от текущего и исторического местоположения народов. Поскольку народы Средней Азии издревле контактировали друг с другом, их культура, искусство и обычаи гораздо ближе, чем у других народов. В этой статье мы поговорим о каракалпакских национальных словах, их истории происхождения, технических возможностях и их месте в каракалпакском искусстве и культуре сегодня.

Ключевые слова: народный, музыкальный инструмент, оркестр, ансамбль, музыка, объем, узкий.

Annotation: Every nation on earth has its own culture, art and customs. Whether they are close to each other or different depends on the current and historical location of the peoples. Since the peoples of Central Asia have been in contact with each other since ancient times, their culture, art and customs are much closer than those of other peoples. In this article we will talk about Karakalpak national words, their history of origin, technical capabilities and their place in Karakalpak art and culture today.

Keywords: folk, musical instrument, orchestra, ensemble, music, volume, string.

Orta Aziyada jasawshı túrkiy xalıqları arasında qaraqalpaq xalqınıń da ózine tán ádebiyatı, mádeniyatı, kórkem óneri, salt dástúrleri hám muzıkalıq ásbapları tariyxına iye. Atap aytqanda, dástanları, olardı atqarıw jolları, ayaq oyunlar, salt dástúr qosıq hám namaları hám olardı atqarıwda girewli ornı bolǵan milliy saz ásbapları biri-birin tolıqtırıp, qaraqalpaq xalqınıń folklorın bayıtadı. Qaraqalpaq xalqınıń “Qobız”, “Duwtar”, “Shıńqobız”, “Gırjek”, “Balaman” sıyaqı milliy saz ásbapları áyemgi dáwirlerden baslap búgingi kúnge deyin áste rawajlanıp xalıqtıń

estetikalıq talaplarına juwap berip kelgen. Qaraqalpaq muzıka mádeniyatı ásirler dawamında folklorlıq túrinde rawajlanıp kelgen. Belgili jırawlar, baqsılar hám sazendeler onıń rawajlanıwına óziniń dóretiwshiligi hám atqarıw sheberligi arqalı úlken úles qosqan. Qaraqalpaq milliy sazları ishinde eń áyyemgilerinen “Qobız” ásbabın aytsaq boladı.

Enciklopediyalıq dereklerge qaraǵanda qobız saz ásbabı shama menen VI ásirlerde payda bolǵan [5:5-6]. Shıńqobız ásbabı bolsa keyin ala payda bolǵan bolıwı itimal. Sebebi, onı jasaw ushın metall kerek bolǵan. Qaraqalpaq milliy saz ásbapları ishinde “Ala moynaq” duwtarı óziniń texnikası jaǵınan júdá bay bolıp keledi. Sonıń menen birge, qaraqalpaq xalqı arasında “balaman” hám “girjek” ásbapları da keńnen tarqalǵan bolıp, bul ásbaplar qońsılas Xorezm hám túrkmenlerden kelgen. “Nay”, “Sırnay”, “Dáp” sıyaqlı saz ásbapları bolsa XIX-XX ásirlerde qaraqalpaq xalqı arasında keń tarqalıp rawajlandı. Joqarıda atap ótilgen qaraqalpaq milliy saz ásbaplarınń kelip shıǵıw tariyxı hám dúzilisi tuwralı maǵlıwmatlardı názerińizge usınamız.

Qobız saz ásbabı. Qaraqalpaq milliy saz ásbapları arasında eń áyyemgi ásbap bul “Qobız” ásbabı bolıp tabıladı. Bul ásbap Qazaq hám Qırǵız xalıqlarınıń da áyyemgi ásbaplarınan bolıp esaplanadı. Enciklopediyalıq dereklerge qaraǵanda, qobız saz ásbabı shama menen VI ásirlerde payda bolǵan. Bul ásbaptı atqarıwshılar “Jıraw” dep ataladı. Jırawlar qaraqalpaq xalqınıń dástanların qobız saz ásbabı menen jırlaydı. Qobız benen jıraw atqarıwda dawıstı tamaqtı qırıp aytıw usılı menen atqaradı [1].

Qobız saz ásbabınıń payda bolıwı sol dáwirdiń jazba ádebiyatınıń dástan hám danalıq sózleriniń, nama hám sazlarınıń sonday-aq saz ásbaplarınıń dóretiliwine úlken úles qosqan shayır, sazende hám nama dóretiwshi Qorqıt atanıń atı menen tikkeley baylanıslı. Buǵan Qorqıt atanıń jazba poemaları hám ol haqqında xalıq awzında saqlanıp kelgen ańızlar guwalıq beredi. Qobız saz ásbabı qurılısı jaǵınan ápiwayı hám texnikalıq múmkinshilikleri sheklengen bolıp keledi. Sol dáwirdiń talabına baylanıslı qobızdıń gewdesi jiyde aǵashınan tómengi súyir tárepi bolsa túyeniń yamasa baspaq terisinen qaplangan.

Qobızda eki tar bolıp ses kólemi bir yarım oktavağa shekem boladı. Olar kvarta intervalına sazlanadı. Qobız saz ásbabı tartqışh (kamansha) menen shertiledi. Tarları hám tartqışhı attıń quyrıq jalınan sogıladı. Bul ásbap tiykarǵı eki bólekten quralǵan. Gewdesi hám dástesi.

Gewdesi terek japıraǵına uqsap tómengi tárepi súyir bolıp keledi. Gewdesiniń ortanǵı bólegi oyılǵan bolıp tómengi bólegi teri menen qaplanadı. Teri ústine qabaqtan islengen tiyek ornatıladı. Joqarıda aytıp ótkenimizdey, qobız saz ásbabı tartqışh (kamansha) arqalı shertiledi.

Tartqışh bul tarlardı terbeltetuǵın qural bolıp ol qattı shıbıqtan (jıńǵıl, jiyde, erik aǵashınan) islenedi. Shıbıqqa attıń quyrıq jalınan 1 sm ge shamalas bir tutam qıl tartıladı.

XI ásirirdiń ullı ilimpazı Maxmud Qashqarıydıń “Devanu luǵat-it turk” kitabında muzıkalıq saz ásbaplardan qobız, sıbızǵı ásbaplarınıń atların jiyi tilge aladı [2:44]. Házirgi kúnde Qobız saz ásbabın qaraqalpaq xalıq sazları orkestrinde de qollanılıp atır.

Qobız prima - bul qobız saz ásbabınıń qayta islenge variantı.

Bul ásbaptıń jaralıwı qaraqap xalıq sazları orkestriniń ashılıwı menen baylanıslı. Bul haqqında Qaraqalpaqstanǵa miyneti sińgen mádeniyat xızmetkeri K.Ayımbetovtıń miynetlerinde bılay delingen: “1957-jıl 25-oktyabr ayınan baslap orkestr óz jumısın basladı. Orkestrge Á.Sultanov bas dirijyor bolıp bekitildi” [9:1].

“Sońınan A.I.Petrosyanc qaraqalpaq qobızların qaytadan islep alıp keldi. Biraq olar orkestrde qollanbay qaldı, tek qobızbas hám qobız kontrabas qollanıldı” [9:2] dep jazadı.

Haqıyqatında da, búgingi kúnde qaraqalpaq xalıq sazları orkestrinde bul ásbaptı paydalanbaydı. Tek ǵana xalıq sazları ansambllerinde jiyi kóriwimizge boladı. Bunıń sebebi onıń tek kórinisi ǵana qobızǵa uqsap, al tembri hám barmaqlar jaylasıwı skripkaǵa uqsas bolıp qalǵanlıǵı hám jáne bir sebebi onıń júdá jeńil bolǵanlıǵı sebepli texnikalıq namalardı shertiwde qıyınshılıq tuwdırıwı bolsa kerek.

Qobız primada tórt tar bolıp, dástesi skripka dástesine uqsas bolıp keledi. Sazlanıwı kvinta bolıp, ses kólemi de skripka menen birdey boladı, bul ásbap girjekke uqsap otırǵan halında shep ayaq ústine qoyılıp shertiledi.

Qobız bas. Qobız kontrabas.

Qobızbas hám qobız kontrabas saz ásbapları da qobız tiykarında A.I.Petrosyanc tárepinen qayta islenip, violonchel hám kontrabas ásbaplarına uqsas boladı. Olardıń parqı tek ǵana kórinisinde boladı. Bul ásbaplardı búgingi kúnde tek qaraqalpaq xalıq sazları orkestrinde emes ózbek xalıq sazları orkestrinde de qollanıladı.

Alamoynaq duwtar saz ásbabı

Duwtar Orta Aziya xalıqları arasında keńnen tarqalǵan saz ásbabı bolıp tabıladı. Duwtar sózi parsı tilinen alınǵan bolıp «du»-eki, «tar»-sım (tar) degen mánisti ańlatadı. Ózbek hám túrkmen xalıq muzıkaların toplaǵan hám izertlegen ilimpazlar V.A.Uspenskiy hám V.M.Belyaevlar duwtardıń kelip shıǵıwı haqqında ayırım ańızlardı keltirgen. Olardıń aytıwı boyınsha, eramızdan aldınǵı V-IV ásirlerde jasap ótken Aplatun (Platon) zamanınan bizlerge jetip kelgen ańızlarǵa qaraǵanda duwtar saz ásbabı erte dáwirlerden payda bolıp bizge shekem jetip kelgenin biliwimizge boladı. Orta-azıyanıń belgili ilimpazları dárwish Eliy, Kavkavi, Faraviylerdiń miynetlerinde de duwtar haqqında maǵlıwmatlar bar [6].

Qaraqalpaq xalqınıń toy-mereke, bázimi baqsı sázendelersiz ótpegen. Xalıqtıń quwanışına da, qayǵısına da sherik bolǵan. Baqsılar kompozitor, jazıwshı shayır hám qosıqshılar bolıp esaplanadı. Olar óziniń sheberligi menen xalıq dástanları, qosıqları hám aytıslardı qaraqalpaq xalqınıń ala moynaq saz ásbabı arqalı atqaradı.

Ala moynaq duwtarı eki túrge bólinedi. Olar qazba hám qurama duwtarları bolıp tabıladı. Ala moynaq qazba duwtarı ádette, tut erik aǵashınan oyıp islenedi. Al, qurama duwtar bolsa birqansha tillik bóleklerden quralıp, tábiyiy qawın formasına uqsas bolıp keledi. Ala moynaq duwtarınıń moynında súyekten oyılǵan xalqımızdıń milliy naǵısları milliyliğimizdi sáwlelendiredi. Ala moynaq duwtarı atamasınıńda kelip shıǵıwı usıǵan baylanıslı. Ala moynaq duwtarında 13-18

perdege shekem boladı. Perdeleri áyyemde qoydın isheginen tayarlanıp ornatılğan, xromatikalıq qurılısta dúzilgen. Duwtarğa tartılatuğın tarları bul jipekten iyirilip tartılğan. Házirgi waqıtta dástelerge jilka oralıp, tarları bolsa sımnan tağıladı.

Ala moynaq duwtarında eki tar bolıp olar kvarta intevalına sazlanadı. Ses kólemi bolsa bir yarım oktava bolıp, ol baqsı yamasa sazendeniń qálewine qarap sazlanadı. Házirgi kúnde ala moynaq duwtarın qaraqalpaq milliy ansamblleri, qaraqalpaq xalıq sazları orkestri hám simfoniyalıq orkestrlerge milliy qosıq hám namalardı atqarıwda qollanılıp atır.

Girjek saz ásbabı Ázerbayjan, Túrkmén, Ózbek, Tájik, Uyğır sıyaqlı xalıqlar menen bir qatarda qaraqalpaq xalqında da keń tarqalğan tarlı tartqışlı muzıkalıq saz ásbabı.

Eń dáslepki girjeklerdiń kesası qabaq hám kakos shańgalağı sıyaqlı nárselerden islengen bolıp dástesiniń ortası gewek qılıp oyılğan uzun aғashtan islengen. Kesasınıń ústi maldıń júrek perdesi yamasa balıq terisi menen qaplangan.

Girjek dáslep eki tarlı bolıp, onıń tarları pisirilgen qıllardan yamasa ishekten bolğan, tiykarınan kvarta (birinshi oktava “mi-lya” yáki “mi-bemol-lya-bemol”)ǵa sazlangan [7:110-116].

Babur bergen maǵlıwmatlarǵa qaraǵanda, girjektiń úshinshi tarı XV ásirde ataqlı atqarıwshı hám melodis kompozitor Qul-Muhammad Udiy tárepinen qosılğan [8:3].

Sazlanılıwı turaqlı bir seste bolmay bálkim, qosıqtıń aytılwına qarap hár túrli seske sazlangan. Bunday qollanıw usılı házirgi kúnde qaraqalpaq hám túrkmen baqsışılıq jolında saqlanıp qalğan. Sol dáwirdegi girjeklerdiń ses kólemi bir yarım oktava aralıǵında bolğan [3:277].

Tartqışına at jalınan qıl tartılıp, shertiw dawamında oń qol menen tartıp turılğan.

Túrkménlerdiń hám ózbeklerdiń muzıkalıq folklorın izertlewshiler V.A.Uspenskiy hám V.M.Belyaevtıń aytıwına qaraǵanda girjek saz ásbabı túrkmenlerge XIX ásirdiń aqırlarında ázerbayjanlardan ótken. Sońın ala qońsılas bolğan qaraqalpaq xalqına da taralğan bolıwı itimal. Sebebi, XIX-XX ásirlerde qaraqalpaq hám túrkmen baqsıları el aralap júrip ózleriniń kórkem ónerin hám sheberligin qarım-qatnaslar arqalı arttırǵan. Ádebiyat, mádeniyat hám muzıka qońsılas xalıqlardıń arqasında rawajlanadı [5:9].

1930-jillarga kelip Ashot Ivanovich Petrosyanc tárepinen ózbek saz ásbaplarına modernizaciya islenip, girjek saz ásbabına tórt taq tar salınğan hám ses kólemin ele de keñeytiw maqsetinde kvarta intervalınan kvinta intervalına ózgertilgen. Qayta islengen girjektiń dástesi aldınday domalaq emes, al skripka dástesi sıyaqlı jalpaq kóriniske keltirilgen [3:277].

Keyin ala 1956-jılı A.I.Petrosyanc hám onıń laborantı S.Didenko qaraqalpaq xalıq sazları ásbapların qayta islew ushın Nókiske keledi. 1957-jıldan baslap “Qaraqalpaq xalıq sazları” orkestri óz jumısın baslaydı. Onnan keyingi jıllarda joqarıdağı qayta islengen girjek ásbabı “Qaraqalpaq xalıq sazları” orkestrinde qollanıla baslaydı [3.277]. Búgingi kúnde qayta islengen girjekten Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri hám ansambllerinde qullanıladı. Eski túrdegi úsh tarlı girjek bolsa baqsışılıq jolında paydalanıladı. Bul eki túrdegi girjektiń de qaraqalpaq xalqınıń kórkem ónerinde girewli ornı bar.

Saz sırnay ásbabı saz ılaydan soǵılıp, arnawlı peshlerde pisiriledi.

Saz sırnay ásbabı túrkiy xalıqlarında hár túrli atama menen ataladı. Ses shıǵarıwda úplew arqalı tesikshelerden seslerdiń aylanbası arqalı shertiledi. Saz sırnay ásbabında 3,5 yamasa 7 tesikshege shekem boladı. Áyyemgi dáwirde onnan xalıq namaların atqarıwda hám ayırım waqıtlarda shopanlar malların qorgaw ushın hár túrli seslerdi shıǵarıwda paydalanǵan [4:10]. Házirgi kúnde qaraqalpaq milliy sazları ansamblinde shertilip kelmekte.

Sırnay Orta Aziya xalıqları arasında tarqalǵan úplep shertiletuǵın qos tilli muzıkalıq ásbap.

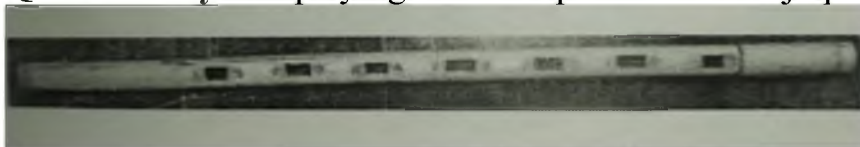
Kópshilik jaǵdaylarda ansamblerge qosılıp shertiledi. Sırnay balamannan úlkenlew bolıp aǵashtan soǵıladı. Tómengi jaǵı juwanlaw bolıp, onda seslerdiń bálentligin ózgertiwshi tesikler boladı. Onıń ses kólemi eki oktava bolıp, orta hám joqarı registrlerde jaylasadı [5:11].

Balaman Orta Aziya xalıqları arasında kénen tarqalgán úplep shertiletuğın, qos tili muzıkalıq ásbap.

Bul ásbap Ózbekstanda, Dagıstanda, Tájikstanda, Ázerbayjanda hám qaraqalpaq xalıqlarında ushırasadı, biraq olardıń arasında shamalı ózgeshelikler bar [5:10]. Bul ásbap negizinen, tut ağashınan islenedi. Úpleytuğın tili bolsa qamıstan sogıladı. Iri qamıstan sogılğan balamanlarda ushırasıp turadı. Balamanda segiz tesikshe bolıp, olardıń jetewi joqarıda, al birewi bolsa tómengi bóleginde boladı. Ses qatarı diatonikalıq kishi oktava *re* hám *re bemol* dan baslap úsh oktavağa jaqınlasıp baradı. Balaman kópshilik jağdaylarda baqsılardıń qasında janapayshı bolıp atqarıladı.

Qamıs sırnaydıń úpleytuğın eki tárepin “tıl” üstine juqa qılıp kesiledi.

Ústinde altı yamasa jeti ses shıǵarıwshı tesiksheleri jaylasqan. Ulıwma uzınlıǵı 150-200 mm, ámeliy shertiwde qollanılatuğın ses qatarı diatonikalıq bolıp, korpustıń ortasında 5 mm arası bir qalıpte ornatılğan ses beriwshi tesiksheleri bolıp, ápiwayı nota sestine say bolıp, olardıń sanı segiz boladı. Qamıs sırnay “Muqam sazı” dep atalgán [4:11].

Úshpelek.

Bul ásbap demli úplep shertiletuğın ásbaplar qatarına kiredi. Úshpelek saz ásbabın ılaydan hár qıylı kóriniste qus, qozı, úyrek, búlbil kórinislerinde pisirip jasalgán hám suw quyıp atqarılğan. Úshpelek saz ásbabın kóbinshe jas balalar shertip atqargán sebebi, ol jas balalar ushın shertiwi qolaylı bolıp esaplanadı.

Nay

Nay úplep shertiletuǵın sazlardıń arasında eń kóp tarqalǵan muzıkalıq ásbap bolıp esaplanadı. Nay saz ásbabı bambuk aǵashınan islenedi. Házirgi waqıtta metaldan da islengen túrleri de bar. Onıń ses shıǵarıwshı altı dana tesiksheleri boladı. Nay saz ásbabınıń basqa úplep shertiletuǵın ásbaplardan ayırmashılıǵı onıń qaptalınan úplep shertiletuǵınlıǵı hám texnikalıq jaqtan jetiliskenligi. Nay saz ásbabınıń ses kólemi birinshi oktava *lya* notasınan tórtinshi oktava *re* notasına shekem boladı. Házirgi kúnde bul saz ásbabı Qaraqalpaq xalıq sazları orkestri hám ansambllerinde qollanılıp kelinbekte.

Shıńqobız Orta Aziya hám basqa da ellerde ushrasatuǵın eki erin arasına qoyılıp, oń qol menen ilip shertiletuǵın muzıkalıq ásbap.

Shıńqobızdıń uzınlıǵı 6-8 sm bolıp diatonikalıq ses qatarlarınan dúzilgen. Temirden islengen aylanba sheńber aralıǵında, polat til ornatıladı. Shertkende barmaq penen tildi háreketke keltirip tolqın tárizli ses shıǵadı. Awız boslıǵı ses beriwshı rezonans xızmetin atqaradı hám oktava kólemi aralıǵında ses beredi [4:12]. Bul muzıkalıq ásbaptı qız-kelinshekler toy merekelerde shertip kelgen. Házirgi kúnde bul ásbaptı milliy ansambllerde hám estradalıq qosıqlarǵa paydalanıp atır.

Dáp urma ásbaplar qatarına kiredi. Bul ásbap Orta Aziya ellerinde kóp tarqalǵan. Qaraqalpaq xalqında bolsa sońǵı ásirlerde kirip kelip, házirgi waqıtta qaraqalpaq xalıq sazları orkestri hám ansambllerinde sonday-aq simfoniyalıq orkestrinde paydalanıladı.

Bul ásbap jiyde aǵashınan islengen sheńberge baspaq terisinen tartılıp islenedi. Sheńberdiń ishki tárepine metaldan islengen kishkene sheńbersheler qıstırıladı hám olar ritmge járdemshi retinde buvenge uqsaqan ses shıǵarıp turadı.

Qońıraw

Bul ásbap qaqap shertiletuǵın muzıkalıq ásbap bolıp, qaraqalpaq xalqında erte dáwirlerden berli paydalanılıp kelinggen. Qońıraw áyyemgi zamanlarda shopanlar tárepinen qollanılǵan degen maǵlıwmatlar bar [4:13]. Olardıń bul ásbaptı paydalanǵanıń sebebi hár túrli jırtqıshlardan qorǵanıw hám súyenip júriwge qolay bolǵanlıǵı. Sebebi, onıń uzınlıǵı bir yarım metrlik aǵashtan islengen hám dawısı hár túrli sırtqı jırtqıshlardı úrkitken. Keyin ala onnan saz namalardı ritm beriw ushın paydalanılǵan.

Tuyaq

Tuyaq – bul jılqıńnıń tórt tuyaǵın jup-juptan teri járdeminde biriktiriw arqalı islengen ritm beriwshi muzıkalıq ásbap. Bul muzıkalıq ásbaptı qaraqalpaq xalqı erte zamanlardan berli paydalanıp kelgen. Bul ásbapta tiykarınan, milliy namalarda attıń dawısını beriw ushın paydalanıladı.

Suw qabaq

Suw qabaq – bul suw qabaqtan tayarlanǵan urıp shertiletuǵın muzıkalıq ásbap bolıp esaplanadı. Onı soǵıw ushın suw qabaqtı keptirip, soń astıńǵı tárepi kesip alınadı. Keyin bolsa sol jerge baspaq terisi tartıladı. Erte dáwirlerden berli bizge shekem jetip kelgen bul muzıkalıq ásbap xalqımızdın tiykarǵı ritmikalıq ásbabı bolıp sanalǵan. Sońǵı ásirlerde xalqımız arasına dáp ásbabı kirip kelgennen soń bul ásbap tiykarınan milliy sazlar ánsambllerinde paydalanıladı.

Paydalanilgan ádebiyatlar:

1. Allamuratov A. Dospanov.O. G.Tilewmuratov. Qaraqalpaq kórkem óner atamalarınń sózligi. Bilim. 1991.
2. Adambaeva T. “Do revalyutsionnaya Karakalpaks kaya muzika” Izdatelstvo. Karakalpakstan.-Nukus. 1976.
3. MUZÍKA KÓRKEM ÓNERINDE ATQARÍWShÍLÍQ QÁBILETIN RAWAJLANDÍRÍWDÍŃ AKTUAL MÁSELELERI: DÁSTÚRIYLIK HÁM ZAMANAGÓYLIK. Respublikalıq ilimiy-ámeliy konferenciya materialları toplamı. 10-may, NÓKIS-2022.
4. Erejepov A. Qaraqalpaq milliy saz ásbapları. – Nókis: 2021.
5. Ayımbetov K., Jumaniyazov I. Xalıq saz ásbaplarında shertiwdi úyretiw usılları. – Nókis: 2020.
6. Qaraqalpaq xalıq saz ásbapları haqqında metodikalıq qollanba. – Nókis: 2022.
7. Karamatov F. “Uzbekskaya instrumentalnaya muzika”. Ğ. Ğulom atındağı Adabiyot va sanat nashriyoti. – Tashkent: 1972.
8. Xolmuhamedov O. M. Ğijjak sinfi metodikasi. Ğ. Ğulom atındağı Adabiyot va sanat nashriyoti. -Toshkent: 1987.
9. Ayımbetov K. Qaraqalpaqstanğa miyneti sińgen mádeniyat xızmetkeri “Qaraqalpaq xalıq sazları orkestriniń dúzilgenine 60 jıl” maqalasınan. 16.10.2017.